

KS. ANDRZEJ PIEC

ARCHIWUM DIECEZJALNE W SIEDLCACH

Sprawozdania prezentującego stan i działalność Archiwum Diecezjalnego w Siedlcach nikt jeszcze nie pisał, nikt nie publikował. Utarło się powiedzenie, że gdzie nie ma sprawozdań, tam nie ma pracy, albo jest znikoma. Z inicjatywy Ośrodka ABMK przy KUL, za którą tylko można podziękować, sytuacja zmienia się na lepsze i niniejsze jest czymś tego rodzaju. Archiwum Siedleckie kryje w sobie niewątpliwie bogate złoża najrozmaitszych materiałów dla chętnych badaczy. Nie od rzeczy więc będzie krótkie sprawozdanie, które może ułatwić poszukiwania archiwalne. Będę się trzymał (*mutatis mutandis*) podanych przez Ośrodek ABMK punktów.

1. POMIESZCZENIE, PRZEPROWADZONE INWESTYCJE

Pomieszczenie, jeszcze do niedawna bardzo małe, prawie żadne (jeden pokoik), teraz jest duże i całkowicie wystarczające. Jak się to stało?

Otóż, w miarę jak przybywało akt i książek, w dotychczasowym pomieszczeniu robiło się coraz ciasniej, a wreszcie zupełnie zabrakło miejsca. Nie było łatwo znaleźć odpowiedniego lokalu na Archiwum. Dla uzyskania większej przestrzeni biskup ordynariusz dr Jan Mazur, w głębokim przekonaniu, że idzie o rzecz ważną — „*res Dei agitur*”, zdecydował się na przebudowę całego gmachu Kurii. Wymagał on zresztą i tak zasadniczej restauracji i przystosowania do nowych potrzeb. W rezultacie znalazło się pomieszczenie na Archiwum o powierzchni kilkuset m² (pod całym gmachem).

Jest to duży i wygodny lokal, posiadający elektryczne ogrzewanie, w którym archiwalia diecezjalne mają zapewnione należyte warunki przechowywania. Nowy magazyn, wbrew pierwotnym obawom, okazał się dostatecznie suchy (trzy piece elektryczne robią zresztą swoje), ma wystarczającą ilość światła, jest łatwo dostępny dla wszystkich, a jednocześnie bezpieczny od działywania niezwykłego człowieka. Z przyczyn obiektywnych nie ma, niestety, urządzeń higienicznych.

Troska Ks. Biskupa o zabytki archiwalne wyływała niewątpliwie z prostej logiki obowiązków duszpasterskich, więc nie zatrzymał się na wynalezieniu dla nich koniecznego pomieszczenia. Gdy prace związane z przebudową gmachu dobiegły szczęśliwie końca, zakupił także kilkadziesiąt (48) wielkich metalowych regałów. Po ich ustawieniu magazyn przybrał jednakowy i estetyczny wygląd, a wszystkie archiwalia znalazły się na masywnych półkach, które pomalowano na popielato. Umieścił je tam własnoręcznie wyżej podpisany, który już wtedy nie był nowicjuszem służby archiwalnej.

Obecny układ topograficzny archiwaliów jest więc w całości moim dziełem. Muszę też powiedzieć, że praca nad ułożeniem zespołów i do-

prowadzeniem ich do stanu udostępnienia wymagała w nowych lokalu wiele wysiłków i zaparcia. Czynności porządkowania musiały się odbywać przez długie miesiące zimą, bez ogrzewania magazynu, zrazu nawet bez światła elektrycznego. Warunki takiej pracy zabierały dużo cennego zdrowia. Powoli i te trudności zostały pokonane, podobnie jak ostateczne prace remontowe całego gmachu i dziś Archiwum Diecezjalne w Siedlcach może służyć nauce. Jakże się nie cieszyć?

Archiwum, które prezentuję, nie jest bynajmniej wspaniałe, ale na pewno jest lepsze i bardziej okazałe niż było.

Niektóre diecezje mają naprawdę wspaniałe archiwa, wystarczy wspomnieć Archiwum we Włocławku, albo Archiwum Archidiecezji Gnieźnieńskiej, które mieści się w wieży pięknej katedry. Wspaniałe archiwum będzie miała także diecezja koszalińsko-kołobrzeska w ogromnej wieży konkatedry w Kołobrzegu. Ale cóż, jeśli chodzi o archiwa, nie możemy być jednakowi. Diecezja siedlecka czyli podlaska cieszy się tym, co ma. Cieszymy się po prostu z tego, że każdy posiadany dokument jest teraz łatwy do znalezienia, że wszystko jest pod ręką, bo ma swoje miejsce, że nie mamy stosów akt leżących na podłodze, bo z pomocą Bożą stanęła de facto instytucja (nazwałbym ją skarbcem diecezji), która umożliwi naukowe badania przeszłości Kościoła na Podlasiu i przyczyni się do rozwoju nauki religijno-historycznej¹. Zadaniem bowiem tej swoistej instytucji (która nie ma nawet oficjalnej nazwy) jest gromadzenie i umiejętna konserwacja wszystkich zabytków literackich odnoszących się do dziejów diecezji podlaskiej, rękopiśmiennych i drukowanych, jak również udostępnianie swoich zbiorów pracownikom naukowym w granicach przestrzeganych przez podobne instytucje państwowe.

Pracownia naukowa, na którą też znalazło się miejsce, a jest ona konieczna do owocnego korzystania ze zbiorów archiwalnych, mieści się w przyległej, zimą ogrzewanej salce. Nie ma tu wprawdzie maszyny do pisania, laboratorium fotograficznego, czytnika itp., ale ważne jest również to, że odwiedzający Archiwum czują się tam dobrze.

Archiwum nie ma jeszcze pełnego podręcznego księgozbioru, ale są jego załączki, które jako uzupełnienie zasobu aktowego już teraz dobrze służą pracy naukowej i wygodzie badaczy.

Najcenniejsze w tym księgozbiore są czasopisma urzędowe różnych diecezji i zakonów polskich oraz schematyzmy i rubrycele, nie brakuje ich zwłaszcza z własnej diecezji².

¹ Dokumenty łączą przeszłość z teraźniejszością. Łączą też z przyszłością. Treść ich staje się również materiałem duszpasterskim (homiletycznym, ascetycznym). Wierni z największym zainteresowaniem słuchają tego, co działo się w ich miejscowości, w ich parafii, w ich diecezji. Psychologia mówi, że nie ma miłości bez poznania. Poznanie i znajomość historii parafii czy diecezji stanowi potężny bodziec do jej miłości. Nie można jednak znać historii diecezji bez dowodów jej istnienia i życia, bez dobrze utrzymanego i prowadzonego archiwum.

² Czasopismem urzędowym diecezji siedleckiej czyli podlaskiej są „Wiadomości Diecezji Podlaskiej” (WDP). Zamieszczają one nie tylko obowiązujące zarządzenia ordynariatu, ale nadto, w miarę możliwości i czasu, omawiają stosunki religijno-kościelne życia oraz ruch naukowy. WDP zawsze w porę powiadamiają o wszystkich sprawach dotyczących diecezji i związanych z nimi zagadnieniach na czasie. Organ diecezjalny jest dzięki temu zwierciadłem życia naszej diecezji.

Schematyzmy (jako źródło historyczne) wchodzą coraz częściej na warsztat historyków. Schematyzmy diecezji siedleckiej czyli podlaskiej mają również wielkie

Pokaźny jest też zestaw naukowych woluminów czasopisma „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, które jako organ Ośrodka ABMK przy KUL jest (z satysfakcją to wyznaje) istną kopalnią wiedzy archiwalnej.

Wszystko wskazuje na to, że księgozbiór (do którego w przyszłości wejdą zapewne także różne opracowania z historii Polski i Kościoła w Polsce, encyklopedie, bibliografie, słowniki itp.) będzie się rozrastał i powiększał, bo trudności z pomieszczeniem nie mamy.

2. ZASÓB ARCHIWALNY

Archiwum Diecezjalne w Siedlcach obejmuje dwie grupy (archiwa) akt: Archiwum Akt Dawnych (historyczne) i Archiwum Bieżące.

Archiwum historyczne zawiera bogaty materiał rękopiśmienny dotyczący dawnej diecezji łuckiej i podlaskiej (zespoły akt biskupów łuckich i Konsystorza Janowskiego)³.

Najliczniejszy jest zespół Konsystorza Janowskiego, zebrany w 104 tomach (księgach) od roku 1469; najstarsza księga konsystorska pochodzi z lat 1469—1486. Są pewne braki, które obejmują lata: 1486—1539, 1565—1569, 1592—1600, 1608—1615. Akta z XVIII i XIX w. są na ogół kompletne.

Księgi te, uporządkowane w dużej mierze przez Adama Naruszewicza, ostatniego biskupa łuckiego († 6 VII 1796 r.), do połowy XVIII w. zatytułowane są: „Acta Officii Janoviensis”, później — „Acta Consistorii Janoviensis”. Zawierają one liczne dokumenty fundacyjne i erekcyjne parafii i klasztorów oraz spisy ich przywilejów⁴.

Niektóre księgi szczególnie są cenne, np. księga z lat 1656—1659 zawiera opis stanu diecezji łuckiej („status dioecesis Luceoriensis”) z podaniem dekanatów i parafii na Podlasiu, a księga z lat 1700—1701 opis diecezji łuckiej z informacjami o jej historii.

Księgi z protokołami wizytacji (najstarsza z 1662 r.) podają również cenny materiał. Są to wizytacje biskupów łuckich i brzeskich Prażmowskich z lat 1662—1700 i Andrzeja Stanisława Załuskiego z pierwszej połowy XVIII w.

Znajdują się tutaj także księgi wizytacyjne biskupa lubelskiego Skarzewskiego z początków XIX w., biskupów podlaskich Gutkowskiego

---

znaczenie dla poznania historii diecezji, bo nie są to schematyzmy czysto personalne (wykazujące jedynie imiona i nazwiska kapłanów, a przy nich tytuły urzędowe, naukowe lub honorowe, numery telefonów itp.) lecz szczegółowo wykazują także historyczne dane dotyczące budowy i stylu kościołów oraz erekcji parafii, wyliczają nawet miejscowości i ulice należące do parafii, ich odległość do kościoła i liczbę parafian.

³ Diecezja podlaska została erygowana bullą papieża Piusa VII „Ex imposita nobis” z dnia 30 VI 1818 r. Początkowo nosiła nazwę diecezji janowskiej czyli podlaskiej, a siedzibą jej został Janów Biskupi czyli Podlaski, dawna rezydencja biskupów łuckich. Na skutek tego znajdujące się tutaj materiały archiwalne b. diecezji łuckiej weszły w jej posiadanie.

⁴ Adam Naruszewicz nakazał oprawić 40 rękopisów, a na okładce każdej księgi polecił umieścić napis: „Acta Officii Janoviensis, iniuria temporum, vetustate corrosa ac dispersa, ut divorum Antistitum Luceoriensium et Brestensium gratam memoriam aetas futura recoleret, indignus Eorum successor Adamus Episcopus in unum colligi, et pristinae, in quantum id fieri potuit, integritati restitui curavit. Anno Domini 1793, idibus Martii”.

z r. 1831 i Szymańskiego z lat 1859—1860, jak również wizytatora generalnego Majewskiego z r. 1834. W tych księgach mieszczą się również rejestry i odpisy fundacji oraz erekcji parafii i klasztorów.

Duży zespół składający się z 504 ksiąg tworzą akta biskupów podlaskich z lat 1819—1867 (listy pasterskie, postanowienia konsystorza generalnego, korespondencja biskupów z władzami państwowymi itp.).

Liczne są także „Libri iurium ecclesiarum parochialium” z odpisami dokumentów fundacyjnych i erekcyjnych, jak również księgi zawierające inwentarze biskupstwa i parafii oraz księgi z dokumentami oryginalnymi i odpisami protokołów posiedzeń konsystorza, wypisami z ksiąg miejskich, rozporządzeniami rządowymi, opisami parafii, kościołów i zabudowań kościelnych, spisami sprzętu kościelnego etc.

Cały ten bogaty materiał dokumentalny Archiwum Akt Dawnych ma wielkie znaczenie dla poznania dziejów Kościoła i rozwoju społeczeństwa na tych terenach od połowy XV w.

Do naszego okresu dziejów odnosi się Archiwum Bieżące. Ta druga wielka grupa akt Archiwum Diecezjalnego w Siedlcach (zespoły akt biskupów, Kurii Diecezjalnej, Sądu Kościelnego, kapituł, dekanatów, parafii, zakonów i zgromadzeń, szkół i różnych instytucji, akt personalnych duchowieństwa) zawiera cenny materiał dokumentalny od mniej więcej połowy XIX w. Jest przydatna i konieczna do poznania całości życia religijnego w diecezji podlaskiej, zwłaszcza historii roku kościelnego, katechizacji, pielgrzymek, katolickiej kultury ludowej, udziału duchowieństwa podlaskiego we wszystkich przejawach życia społecznego i narodowego (w szczególności przejawów tegoż udziału w sprawach oświaty, nauki, kultury, ruchu oporu i martyrologium w czasach okupacji), dobroczynności, spraw społecznych (sensu stricto). Jest to kopalnia źródeł nie tylko dla historyków kościelnych; budzi zresztą duże zainteresowanie. W aktach tych zamknięta jest przeszłość pokoleń dalekich od nas i zupełnie bliskich. Archiwum Bieżące dostarcza informacji do ich dziejów. Jest przedstawieniem wszystkiego, co życia społecznego dotyczy, jest wielkiej wagi dla jednostek, dla Kościoła i dla całego kraju.

Zwykle stare parafialne księgi metrykalne gromadzi się w archiwach diecezjalnych. U nas nie. Wyjątkiem są tzw. duplikaty (wtórniki) ksiąg metrykalnych, które od 1946 r. napływają ze wszystkich parafii do Archiwum⁵.

Wszystko, co się wyżej powiedziało, nie daje pełnego obrazu zawartości Archiwum Diecezjalnego w Siedlcach. Nie jest on też doskonały, ale jest zgodny z ogólnikowym i krótkim charakterem niniejszego sprawozdania.

3. REWINDYKACJA, SCALANIE, KONCENTRACJA, EKSTRADYCJA

W związku ze zniesieniem diecezji janowskiej czyli podlaskiej i przyłączeniem jej do diecezji lubelskiej materiały archiwalne znajdujące się

⁵ Alfabetyczny zestaw tych ksiąg (które już zajmują 24 regały) będzie w przyszłości pożyteczny i pomocny dla badaczy naukowych zajmujących się problemami naturalnego ruchu ludności na terenach obecnie należących do diecezji podlaskiej. Będzie również pomocą dla badań przeszłości kościelnej tych terenów, głównie zaś stanu religijności wiernych i liczby duchowieństwa. Wreszcie księgi metrykalne

dotąd w jej posiadaniu w 1867 r. zostały przewiezione do Lublina⁶. Akta zapakowane do 6 skrzyń objęły następujące pozycje:

- 1) „Spis akt dawnych przewiezionych z Konsystorza b. diecezji podlaskiej, rozpoczynających się od r. 1539”. Zawierał 181 tomów.
- 2) „Akta osobiste księży b. diecezji podlaskiej”. Obejmowały 231 poszytów.
- 3) „Spis akt dotyczących wszystkich kościołów w b. diecezji podlaskiej”. Zawierał 101 poszytów.
- 4) „Spis akt Konsystorza b. diecezji podlaskiej, poczynających się od roku 1819”. Obejmował 134 poszyty.

Do Konsystorza Lubelskiego przewieziono więc 658 jednostek aktowych Konsystorza Janowskiego⁷.

W magazynach archiwalnych diecezji lubelskiej były one przechowywane aż do 1918 r.

Z chwilą odzyskania niepodległości przez Polskę papież Benedykt XV bullą „*Commissum humilitati nostrae*” z dnia 29 IX 1918 r. wskrzesił diecezję janowską czyli podlaską. Jej pierwszym biskupem został mianowany ks. Henryk Przeździecki, który wkrótce przystąpił do rewindykacji akt z Lublina⁸.

Wydelegowany do podjęcia akt ks. Julian Ryster, kanclerz Kurii Podlaskiej, 21 stycznia 1919 r. pokwitował odbiór 452 jednostek archiwalnych⁹. Były to następujące pozycje:

- 1) 111 ksiąg akt dawnych;
- 2) 137 poszytów parafialnych;
- 3) 204 poszyty akt osobistych duchowieństwa.

Dnia 18 lipca 1919 r. ks. Karol Dębiński pokwitował odbiór czterech dalszych jednostek akt osobistych księży¹⁰.

Do odbioru reszty archiwaliów został wydelegowany ks. Józef Kąciecki, notariusz Kurii Siedleckiej¹¹, który 13 grudnia 1926 r. odebrał 27 ksiąg dawnych¹².

Nie wszystkie więc akta zostały zwrócone. Rewindykowano tylko 483 jednostki aktowe. Niektóre archiwalia zaginęły bezpowrotnie, a inne zostały w Archiwum Diecezjalnym w Lublinie, gdzie włączono je do całości tamtejszego zasobu¹³.

będą mogły być pomocą dla ustalenia topografii w przeszłości w tych okolicach.
⁶ Dnia 22 maja 1867 r. diecezja janowska czyli podlaska została ukazem carskim zniesiona i przyłączona do diecezji lubelskiej. Polecono również, aby zajęcia nad spisaniem akt i przewiezieniem ich do Lublina zostały ukończone w przeciągu czterech tygodni.

⁷ Archiwum Diecezjalne w Lublinie (skrót: ADL), rep. 60. I, nr 135: Akta dotyczące zniesienia diecezji podlaskiej w 1867 r. i jej przywrócenia w 1918 r. (skrót: Akta) s. 36—59.

⁸ Por. Z. Młynarski: Biskup Henryk Przeździecki (na 150-lecie diecezji podlaskiej). „Gaz. niedz.” (Londyn) r. 21: 1969 nr 29 s. 1—2.

⁹ ADL: Akta s. 134—135.

¹⁰ ADL: Akta s. 137.

¹¹ Mocą bulli Piusa XI „*Vixdum Poloniae unitas*” z 28 X 1925 r. diecezja janowska czyli podlaska otrzymała nazwę siedleckiej czyli podlaskiej z siedzibą w Siedlcach.

¹² ADL: Akta s. 154—159.

¹³ Por. F. Stopniak: Archiwum Diecezjalne w Lublinie. ABMK t. 4: 1962 s. 21. Autor podaje, że materiały dotyczące diecezji podlaskiej stanowią w tamtej-

Dzieje wszystkich archiwów kościelnych w Polsce charakteryzują się dużymi stratami w latach okupacji niemieckiej. Dla Diecezjalnego Archiwum w Siedlcach najgorszym okazał się r. 1939, kiedy to hitlerowcy (pod koniec tegoż roku) przeprowadzili rewizję w gmachu Kurii Biskupiej w Siedlcach. Po kilku godzinach poszukiwania zabrano następujące akta:

- 1) Akcja Katolicka (3 jednostki);
- 2) Argenteria (1 j.);
- 3) Duszpasterstwo w Niemczech (1 j.);
- 4) Korespondencja z władzami państwowymi (1 j.);
- 5) Nuncjatura Apostolska (1 j.);
- 6) Sprawozdania dziekańskie (2 j.);
- 7) Stowarzyszenia Młodzieży Katolickiej (3 j.);
- 8) Księża studenci w Rzymie (1 j.).

Były to akta z lat 1919—1939. Tak przedstawia się bilans strat wojennych. Z wywiezionych archiwaliów nie zostały zwrócone żadne. Nie podejmowano też starań o rewindykację tych akt, gdyż nikt nie wie, gdzie je wywieziono. W razie odnalezienia jakichkolwiek śladów w archiwach kościelnych czy innych, prosimy tą drogą wszystkich o łaskawe przesłanie wiadomości na adres: Kuria Diecezjalna Siedlecka czyli Podlaska, ul. Świerczewskiego 62, 08-110 Siedlce.

Przepraszam, że nadużyję teraz trochę cierpliwości, ale zanim przejdę do sprawy scalania akt, muszę najpierw coś powiedzieć o ich rozproszaniu. Otóż materiały archiwalne odnoszące się do dziejów naszej diecezji rzeczywiście rozrzucone są po innych archiwach różnych diecezji, do których przed jej utworzeniem parafie — obecnie nasze należały¹⁴.

W Archiwum Metropolitalnym Krakowskim¹⁵ znajdują się dokumenty wizytacji parafii obecnie należących do diecezji podlaskiej. Wizytacje dokonywane były w r. 1565 przez biskupa Padniewskiego, w r. 1595 przez biskupa Zamojskiego, w r. 1598 przez kardynała Radziwiłła, w r. 1611 przez wik. gen. Skidzińskiego.

W Archiwum Archidiecezjalnym Poznańskim¹⁶ ważne są dla naszej diecezji niektóre księgi akt biskupich, wizytacji, kapituły poznańskiej i przywilejów.

W Archiwum Płockim¹⁷, ogromnie zniszczonym w czasie ostatniej wojny, pozostały niektóre materiały odnoszące się do tych parafii diecezji podlaskiej, które należały kiedyś do diecezji płockiej, szczególnie dokumenty wizytacji biskupa Szeptyckiego w r. 1764, jak również „sum-

---

szym Archiwum osobny zespół, który nosi nazwę „Acta Consistorii [Curiae] Podlachiensis”. Zawiera on pozycje z lat 1700—1867. Są to akta duchownych z terenu diecezji podlaskiej z lat 1796—1867 i wizytacji kościołów z lat 1700—1847, razem 123 poszyty.

¹⁴ W skład powstałej 30 VI 1818 r. diecezji janowskiej czyli podlaskiej weszło 118 parafii, które zostały wydzielone z następujących diecezji: łuckiej (55), krakowskiej (36), poznańskiej (21), płockiej (3), chełmskiej (3).

¹⁵ Archiwum Kapituły Metropolitalnej Krakowskiej: nr 1 — 1595, nr 3 — 1595, nr 9 — 1598, nr 31 — 1611. Materiały te są zmikrofilmowane w Ośrodku ABMK przy KUL: nr 054, 051, 154, 40.

¹⁶ Archiwum Archidiecezjalne Poznańskie: Acta Episcopalia nr 1—48, Acta Visitationum 1, 8, 16; Acta et decreta Capituli Posnaniensis, Liber privilegiorum.

marium” dokumentów zawierających odpisy erekcji i innych akt dotyczących naszych terenów.

W Radomiu został utworzony w r. 1885 przez rząd carski „Zarząd Dóbr Państwowych Guberni Radomskiej, Kieleckiej, Lubelskiej i Siedleckiej”. Administrował on skonfiskowanymi po powstaniu styczniowym dobrami kościelnymi. Urząd ten gromadził akta odnoszące się do tej sprawy. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Kielcach zorganizowało Oddział w Radomiu. W tym Archiwum znajduje się bogaty materiał odnoszący się do instytucji kościelnych na terenie guberni lubelskiej i siedleckiej. Dla każdej instytucji kościelnej (parafii, klasztoru) sporządzono tzw. „operat zajęcia pod zarząd skarbu majątku duchowieństwa”.

Operaty te zawierają sporządzone komisyjnie protokoły zajęcia dóbr kościelnych, dając szczegółowy opis gospodarki probostw, majątków kościelnych, stanu uposażenia kościoła. Dowody załączone do operatów zawierają: spis tabelaryczny majątku duchownego ze stanu w r. 1859, różne odpisy dokumentów, wyciągi z akt sądowych (niektóre z pierwszej połowy XV w.) dotyczące różnych spraw majątkowych. Znajdują się odpisy z akt wizytacji i inwentarze parafii z końca XVIII lub pierwszej połowy XIX w. W spisie tabelarycznym umieszczona jest krótka historia instytucji oraz stan aktualny: początek parafii, data budowy kościoła, stan zabudowań kościelnych i przykościelnych, opis cmentarza, okręgu parafialnego z liczbą mieszkańców w każdej wsi lub miejscowości, odległość do kościoła. Opisany jest fundusz i majątek kościelny. Dołączone są plany sytuacyjne. Jest wykaz ksiązek w bibliotekach parafii.

W zespole „Zarząd Dóbr Państwowych w Radomiu. Rząd Gubernialny Lubelski. Wydział Skarbowy — Sekcja Ekonomiczna” zawarte są materiały prawie wszystkich parafii diecezji podlaskiej. Wykazane są w inwentarzu kartkowym w porządku alfabetycznym, sygnatury 2—481.

Materiały archiwalne parafii unickich z terenów diecezji podlaskiej przejęło Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie. Tu, w zespole „Chełmski Konsystorz Grecko-Katolicki” z lat 1604—1875 oraz „Rząd Gubernialny Lubelski, Wydział Administracyjny”, pod nomenklaturą odnośnych parafii znajduje się bogaty i cenny dla parafii pounickich materiał źródłowy.

Jasno z powyższego widać, że niektóre zespoły Archiwum Diecezjal-

¹⁷ Archiwum Diecezjalne w Płocku: nr 3 Acta actorum Pultov. 1524—1526; nr 34 Acta actorum Pultov. 1561; nr 51 Visitatio generalis ecclesiarum parochialium in Kamionolas, in Sadovne, in Stoczek a. 1711; nr 144 Liber inventarii actorum Consistorii Generalis Pultoviensis ab inchoatione eorundem, nempe ab anno 1449 ad annum 1700; nr 252 Visitatio generalis ecclesiae parochialis Sadovniensis et in Stoczek per Ludovicum Załuski a. 1711; nr 256 Visitaciones ex commissio epi Andree Załuski a. 1724; nr 261 Visitatio decanalis ecclesiae parochialis Kamionolensis et Korytnicensis a. 1738; nr 272 Visitatio generalis sub ep. H. A. Szeptycki a. 1764 decanatus Wyszковиensis, Camenecensis, Stanislaviensis (Visitatio in Sadovne, Stoczek, Kamionolas, Korytnica); nr 275 Visitatio generalis decanatus Ostroviensis de consensu H. A. Szeptycki per Jacobum Franciscum Mierzejewski decanum Ostroviensem a. 1763—1767; nr B 347 Summarium iurium et documentorum ecclesiis parochialibus totius dioecesis Plocensis servientium in Archivo Capituli Cath. Ploc. ac Actis Consistoriorum Ploc. et Pultov. reperibilium conscriptum Pultoviae a. D. 1775 (decanatus Camenecensis); nr 103 Acta gratiosa; nr 1 Status eccl. parochialis in oppido Brok 1804.

nego w Siedlcach uległy dużemu rozbiciu. Atoli scalanie¹⁸ rozrzuconych akt, chociaż leży nam na sercu, niestety, jest dzisiaj nie do przeprowadzenia, podobnie jak sprawa zwrotu (rewindykacji) akt straconych. Archiwum nasze aktualnie nie scala archiwaliów podlaskich rozproszonych poza granicami diecezji. Nie prowadzi też własnych prac naukowych w tym zakresie.

Analogicznie przedstawia się problem koncentracji¹⁹, czy też inaczej komasacji akt. Archiwum Siedleckie obejmuje w zasadzie wszystkie archiwa kościelne na terenie diecezji, a więc akta biskupów, konsystorz, Kurii Diecezjalnej, Sądu Kościelnego, kapituł (katedralnej i kolegiackiej), dekanatów, parafii i innych instytucji. Chociaż Archiwum to uchodzi za centralne w diecezji, nie znaczy to wcale, że wszystkie instytucje kościelne składają tu swoje akta. Zazwyczaj różne kancelarie kościelne zatrzymują u siebie akta nie tylko z czasów najnowszych, ale też z przeszłości (w archiwach parafialnych, dziekańskich, kapitułnych itp.). Wiemy, że gromadzenie akt z całej diecezji w jednym Archiwum Diecezjalnym jest jednym z ważniejszych postulatów archiwistyki współczesnej, tak ze względu na lepszą konserwację akt, jak udostępnienie ich nauce, a nawet na ich bezpieczeństwo. Ale Archiwum Siedleckie nie powiększa swoich zbiorów nabytkami z terenu diecezji²⁰. Przypadkowej proveniencji archiwaliów (np. przez darowiznę) też nie mamy. Archiwum nasze powiększa się jedynie w sposób „naturalny”, tzn. przez napływ akt z kancelarii (archiwów nowych) Kurii Diecezjalnej i Sądu Biskupiego.

W wykazie akt kancelarii Archiwum Siedleckiego nie ma dokumentów mówiących o zaistniałej w przeszłości ekstradycji akt, nie ma więc dowodów na to, że Archiwum nasze przekazywało innej instytucji będącej w jego posiadaniu akta.

4. KONSERWACJA, OPRAWA AKT

W Archiwum Diecezjalnym w Siedlcach znajdują się same tylko archiwalia (Biblioteka i Muzeum mają oddzielne pomieszczenia).

Żadne akta (jednostki aktowe, księgi) nie leżą na podłodze ani na stołach, ale ułożone są na półkach w warunkach zapewniających im bezpieczeństwo.

Konserwacja, przez którą rozumiem zabezpieczenie archiwaliów przed kurzem, brudem, wilgocią, robactwem i innymi przejawami zniszczenia, oraz usuwanie dotychczasowych uszkodzeń (regeneracja) — taka konserwacja jest wczesna i ciągła, tzn. jest stale trwającą pracą w Archiwum, w której trzymamy się zresztą rozsądku i zasad podawanych przez Ośrodek ABMK przy KUL. Tak podjęta konserwacja nie jest bynajmniej łatwym zadaniem dla opiekuna archiwum i osób tam pracujących²¹. Mi-

¹⁸ Przez „scalenie” akt rozumiem połączenie jednostki archiwalnej (albo zespołu akt), rozbitej między różne zbiory.

¹⁹ Przez „koncentrację” akt rozumiem gromadzenie archiwaliów z małych archiwów do jednego archiwum dużego, np. diecezjalnego.

²⁰ Od 1946 r. napływają z terenu diecezji tylko tzw. duplikaty (wtórniki) ksiąg metryk kościelnych, które gromadzi się w Archiwum.

²¹ O ile bowiem merytoryczna strona nie może nasuwać wątpliwości oraz z wykładni swojej jest jasna i zrozumiała, to problem konserwacji archiwaliów —

mo wszystko akta nie niszczej $\acute{a}$. Stan zachowanej spuścizny archiwalnej jest zadowolaj $\acute{a}$ cy. Wszystko jest wypielegnowane, widać wielki szacunek dla starego pisma. Dezynfekcja (walka z pleśniami) ani dezynsekcja (walka z owadami) nie były przeprowadzane, bo zarażonych pleśnią, czy zarobaczywiałych akt, na szczęście, nie mamy.

Wszystkie dokumenty mają mocną obwolutę (s $\acute{a}$ zszyte i opatrzone tytułami na pierwszych stronach i dolnych wypustach), a księgi w płótno i tekturę oprawia biegły introligator.

5. PORZĄDKOWANIE, INWENTARYZACJA AKT

Zasoby Archiwum Diecezjalnego w Siedlcach s $\acute{a}$ należycie uporządkowane i w całości zinwentaryzowane²². Nie s $\acute{a}$ wi $\acute{e}$ c martwe dla użytkownika; na poszukiwania może nie wystarczyć ludzkiego życia, na znalezienie wystarczy jeden moment.

Zaległości w porządkowaniu akt nie mamy²³. Celem i rezultatem porządkowania było podzielenie całego zasobu archiwalnego na zespoły, nadanie aktom takiego układu, jaki miały w kancelarii (registraturze). Wszystkie wi $\acute{e}$ c archiwalia ułożone s $\acute{a}$ na półkach metodycznie zespołami (kancelariami) akt. Rozmieszczenie (układ topograficzny) tych zespołów, jak wiemy, z powodu zmiany lokalu, jest inne niź było w przeszłości. Główny zr $\acute{a}$ b całego zbioru stanowi Archiwum Akt Dawnych ze znanymi nam juź zespołami akt biskupów łuckich i Konsystorza Janowskiego (zajmuj $\acute{a}$ 4 regały). Na Archiwum Bieżące skł $\acute{a}$ daj $\acute{a}$ się ułożone chronologicznie zespoły akt biskupów, Kurii Diecezjalnej, Sądu Kościelnego, kapituł (katedralnej i kolegiackiej), dekanatów, parafii, zakonów i zgromadzeń, szkół i różnych instytucji, akt osobistych duchowieństwa (zajmuj $\acute{a}$ 20 regałów). Duplikaty ksiąg metryk kościelnych (od 1946 r.) s $\acute{a}$ wydzielone od akt parafialnych i zajmuj $\acute{a}$ 24 regały. Z każdym rokiem ich przybywa, chociaź i tak zajmuj $\acute{a}$ najwi $\acute{e}$ cej miejsca w Archiwum.

Wszystkie zespoły s $\acute{a}$ porządnie ułożone i bezpiecznie zachowane. Archiwum Siedleckie w porównaniu z innymi archiwami diecezjalnymi jest

jako zagadnienie samo w sobie — skł $\acute{a}$ da się z całego szeregu czynników. Moźna bowiem nieskończoną ilośc razy wskazywać na koniecznośc roztaczania opieki nad archiwali $\acute{a}$ mi, podaj $\acute{a}$ c przy tym wiedz $\acute{e}$, kt $\acute{o}$ ra ma t $\acute{e}$ opiek $\acute{e}$ zapewnić, ale nie moźna jednak in concreto a priori określić ani metody, ani srodków, jakie należałoby stosować dla zapewnienia archiwaliom najdogodniejszych warunków utrzymania.

²² Mamy następuj $\acute{a}$ c $\acute{e}$ ksiąźkowe inwentarze archiwalne:

- 1) „Inwentarz Archiwum Akt Dawnych Kurii Diecezjalnej Siedleckiej czyli Podlaskiej, sporz $\acute{a}$ dzony w r. 1959 na podstawie istniej $\acute{a}$ cącego stanu akt”;
- 2) „Spis akt (starych) Kurii Diecezjalnej Podlaskiej”;
- 3) „Spis akt Kurii Diecezjalnej Siedleckiej czyli Podlaskiej”;
- 4) „Spis ksi $\acute{e}$ ży żyj $\acute{a}$ cych i zmarłych”.

²³ W r. 1956, z ramienia Instytutu Geografii Historycznej Kościoła w Polsce przy Towarzystwie Naukowym KUL, została w Archiwum Diecezjalnym w Siedlcach przeprowadzona naukowa kwerenda przez S. Litaka, S. Lazara i J. Zawadzka. Wynikiem jej było zinwentaryzowanie 168 ksiąg akt dawnych i wydanie drukiem artykułu.

Pewne prace porządkowe przeprowadził w latach 1959—1964 ks. mgr Marian Piotrowski, wyznaczony przez wladz $\acute{e}$ diecezjalną na opiekuna tegoż Archiwum, aczkolwiek pełni $\acute{a}$ c równocześnie obowi $\acute{a}$ zki proboszcza parafii Sobolew, nie mógł w pełni poświ $\acute{e}$ cić się zleconej pracy.

niewątpliwie niższej rangi, posiada uboższe od nich zasoby, ma też mniejszą ilość przybywających użytkowników, ale organizacja, ład i porządek, które tutaj widać, dorównują temu, co współcześnie jest w innych archiwach kościelnych.

To, co się aktualnie w Kurii Diecezjalnej i Sądzie Kościelnym dzieje, pisze, koresponduje, ma też wartość archiwalną. Uważamy, że każdy posiadany dokument jest ważny i pragniemy zachować go dla przyszłości. Bez archiwów historia będzie grobem. Porządkując akta staramy się nie zaprzepaścić nawet jednej zapisanej kartki. Mądrze gdzieś napisano: „Nie niszczenie żadnego pisma, nawet gdyby wydawało się, że nie posiada ono żadnej wartości. Po 7 latach stanie się ono interesujące, po upływie dalszych 7 lat uznacie, że warto je było zachować, w 20 lat później stanie się użyteczne i nabierze wartości, a nie upłynie wiek, będzie uznane za bardzo cenne”²⁴.

6. UDOSTĘPNIANIE ZASOBU

Archiwum Diecezjalne w Siedlcach jako uporządkowane i zinwentaryzowane jest już od dawna udostępnione. Zbiory tutejsze dostępne są dla każdego badacza naukowego, a korzystanie z nich jest bezpłatne.

Spisy akt (inwentarze, katalogi) są dokładne, przejrzyste, czytelne. Są one bardzo pożyteczne dla każdego, kto chce skorzystać z naszych zbiorów. Innych opracowań, opisów archiwalnych, artykułów informacyjnych, czy też swojego rodzaju przewodników po Archiwum, jakimi może się poszczycić np. Archiwum OO. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie, w naszym Archiwum nie ma, ale jest tam żywy przewodnik w osobie pracującego księdza, zawsze życzliwego i chętnego do pomocy każdemu.

Kwerendziści, których liczba wykazuje ciągle „crescendo” (ostatnio nie ma prawie tygodnia, żeby nie pojawił się ktoś w Archiwum), przyjeżdżają z całej Polski, zwłaszcza ze środowisk uniwersyteckich, a więc — z Warszawy, Lublina, Poznania, Łodzi, Krakowa, Białegostoku i wielu innych miast. Korzystają oni z akt przeważnie do pisania prac dyplomowych: magisterskich, doktorskich, habilitacyjnych.

Nie wszystkie kwerendy były zapisywane²⁵, ale na pewno udostępniono już akta ponad setce osób²⁶. Mówi to samo za siebie. Archiwum Diecezjalne w Siedlcach jest instytucją naukową czynną, która już od dawna i chętnie udostępnia akta.

Miejscem udostępniania zasobu dla użytkowników jest pracownia naukowa. Z zasady Archiwum nasze nie wypożycza nikomu swojej zawartości na zewnątrz, ale absolutnego zakazu wypożyczania jakichkolwiek akt nie ma.

Niektórzy badacze przyjeżdżają do nas z pewnym poparciem pisemnym od instytucji lub osób wpływowych (biskupa, prowincjała zakonu, profesora), ale bywają też liczni klienci bez protekcji. Wszystkich obsłu-

²⁴ Koszalińsko-Kołobrzeszkie Wiadomości Diecezjalne, 1978 nr 5/6.

²⁵ Księgę osób korzystających z Archiwum zaprowadził dopiero w 1959 r. ks. mgr Marian Piotrowski.

²⁶ Chodzi tu zarówno o samą czynność poszukiwania archiwalnego, jak też jej rezultat czyli kwerendę sensu stricto.

gujemy jednakowo. Niektórzy kwerendziści nie zjawiają się u nas osobiście, lecz proszą o załatwienie sprawy drogą korespondencji; ci sprwiają nam więcej kłopotu, ale też są uprzejmie załatwiani.

Do badań naukowych nie udostępniamy akt najnowszych, ściśle mówiąc osób żyjących. Powinno to być dla każdego zrozumiałe. W archiwach państwowych też obowiązuje pewna wsteczna granica czasu ograniczającego korzystanie z materiałów archiwalnych. Na ogół przestrzega się granicy 50 lat. Mniej więcej tak samo jest u nas. Jakichkolwiek innych ograniczeń nie ma.

Badaczom udostępnia się oryginały, bowiem akta nie są zmikrofilmowane. Pozwala się na fotografowania i wykonywanie kseroksów wszystkich rękopisów i druków, które są im potrzebne²⁷.

Archiwum Diecezjalne w Siedlcach jest własnością Kościoła Podlaskiego, prawo rozporządzania nim przysługuje tylko zwierzchnikowi tego Kościoła, zatem Ordynariuszowi. Dlatego każdy zaczynający kwerendę badacz musi otrzymać najpierw pozwolenie, co jednak w praktyce jest aktem czysto formalnym. Otwieramy bowiem na oścież drzwi naszego Archiwum zapraszając serdecznie wszystkich zainteresowanych.

Archiwum Diecezjalne w Siedlcach czynne jest w dni powszednie przez cały rok w godzinach urzędowania Kurii: 9—14.

7. WAŻNIEJSZE PUBLIKACJE O ARCHIWUM

1. S. Litak, S. Lazar: Materiały Archiwum Kurii Siedleckiej. „Rocz. hum.” t. 7: 1958 [druk. 1960] z. 2 s. 327—332.
2. Z. Młynarski: Losy zasobu Archiwum Diecezjalnego w Siedlcach. „Arch. Bibl. Muz.” t. 22: 1971 s. 55—60.

²⁷ Zmikrofilmowanie zasobów Archiwum Diecezjalnego w Siedlcach nie tylko zabezpieczyłoby je przed ewentualną zupełną stratą, ale ułatwiłoby też do nich dostęp szerszym kręgom badaczy. Nie mamy, niestety, aparatury. Nasze Archiwum udostępniło już jednak niektóre zespoły i serie akt do zmikrofilmowania innym instytucjom naukowym, m.in. Ośrodkowi ABMK przy KUL, co można zobaczyć w katalogu mikrofilmów tej placówki.